

TAKÁCS ZSUZSA

A varázsló kertje

*„Az irodalom nem ártatlan. Mivel bűnös,
nem maradt hátra számára más, mint hogy
annak vallja magát. Az irodalom... az újra
megtalált gyermekség.”¹*

Az interneten föllelhető Csáth Géza novellájáról készült rajzok és festmények között találtam egyet, amelynek kevés köze van a valósághoz, annál több az igazsághoz – hogy József Attila megfogalmazását használjam. Felhőkarcolónak is beillő magas házak között, deszkakerítés mögött, színekben tobzódó, buja virágoskert áll. Csáth gyermekkori emlékeinek színhelyén, Szabadkán aligha álltak/állnak felhőkarcolók. Az említett kép napjaink nagyvárosainak dzsungelébe illik, de a novella túlmutat helyen és időn. Ami az idő kérdését illeti, Csáth morfiumfogyasztása mellett egyik érve éppen az volt, hogy húszmillió évet él meg, aki tíz éven át napi rendszerességgel szed kábítószer.

A szerzőről tudjuk, hogy 31 éves korában lelövi a feleségét, és néhány hónap múlva öngyilkos lesz maga is. Bár halála véletlenszerűnek tetszik, hiszen menekülés közben kapják el az új határok mentén az akkorra már jugoszláv határőrök, kódolható volt, hogy önpusztító életét – a szó átvitt vagy szó szerinti értelmében – öngyilkosként fejezi be. Csáth Géza a halála előtt hosszú ideje már előhalott volt. Vigasztalásunkra idézhetjük Lukács Jánosnak a neten olvasható észrevételét, mely szerint Csáth írásaiban *a halott ember is a hétköznapiak részese*. Túlzás nélkül kiterjeszthetjük a recenzens megállapítását magára a szerzőre is. A csaknem száz éve halott szerző jelen van a mai magyar irodalomban, képző- és filmművészetben.

A Csáth-recepcióban felsorolt, jelentős előképek között szerepel Oscar Wilde, továbbá Anatole France, E. T. A. Hoffmann neve. Ők

A *Beszélő* című folyóirat által rendezett novellakonferencián elhangzott előadás, Petőfi Irodalmi Múzeum, 2011. február 6.

¹ Bataille, George: *A rossz és az irodalom. Előszó*. Nagyvilág, Budapest, 2005, 4. Dusnoki Katalin fordítása.

Csáth világirodalmi felmenői. A zeneértő és komponista Csáth vonzalmairól is érdemes legalább egy adalékot említenem. A kedves zeneszerzőjeként számon tartott, ahogyan ő nevezi, Strauss Richárd *Salome* című operáját éppen Wilde műve nyomán írta. Szívesen egészíteném ki családfáját egy másik kiváló kortárs, Arthur Schnitzler nevével, aki orvos volt, mint ő, és szintűgy osztrák-magyar.

Írásainak jellege a diagnózist készítő orvos eljárásához hasonlít. Novellái, s köztük *A varázsló kertje* anamnézisként is olvashatók. A *játszani halált* kosztolányis vágyakozása Csáthnál nemcsak a gyerek mindenhatóságába vetett tévhitéből táplálkozik, betegségtudat és halálvágy is motiválja. „Élesre fent késeket rejtegetett a szívében” – írja a szerzőről unokatestvére. Karinthy pedig úgy fogalmaz, hogy „a kegyetlenségig fokozott ál-objektivitás volt legfőbb eszköze”. Nem tudom, Csáth esetében beszélhetünk-e ál-objektivitásról. *Naplójának* tanúsága szerint a legkisebb részvétet sem érzett önmaga vagy mások iránt.

Klossovski De Sade-ról szóló tanulmányából Bataille kiemel egy mondatot, amely szerint a szerző csak „végső elkéseredésében érzi úgy, hogy él”.² Valószínűleg Csáthra is áll a tanulmány – Blanchot-tól idézett – másik megállapítása, mármint hogy hőseit „a világegyetem magányosságának mintájára formálta”.³ Csáth figyelmét az említett szerzőktől eltérően ráadásul a gyerekkorú gyilkosokra összpontosítja. Az *Anyagyilkosság* című leghíresebb elbeszélésében vagy a *Kis Emmában* – akárcsak napjaink krónikáiban – különösen kegyetlen gyerekkorúakkal találkozunk. Zárójelben megemlíthetjük, hogy Kosztolányi *Édes Annája* is gyermeklányként kerül gazdáihoz, akiket aztán brutálisan megöl. Vajon az elnyomót, a felnőttet gyűlölik hőseik? Vagy inkább arról a – részben – tapasztalati tényről van szó, hogy a gyerekeknek nincsen realitásérzékük, nem számolnak a következményekkel? Csáth kis gyilkosai csodálják a szadista tanárt, a kegyetlenül összevert hóhérsegéd diák póruljárása után pedig – minthogy kortárs példaképük omlott porrá előttük – véres bosszút állnak ártatlan áldozatukon. Pusztán életrajzi adalékként említem, hogy Csáthék szabadkai családjában sokkolóan és elevenen élt az aradi vértanúk akasztásának emléke. De aligha volna elegendő indok az írói életrajz tematikájának megválasztására.

„Élvezz, élvezz barátom, hagyd az örökkévalóra, hogy megbüntessen” – írja De Sade barátjának szóló levelében.⁴ Ez a mentalitás jellemzi a napló és novellaíró Csáth Gézát is, aki egy páciens-szeretőjéről *Naplójában* a következőt jegyzi le: „állati ösztönössége, gonosz önzése vonzott”, a másiktól pedig, hogy „eleven, komisz állat, ocsmányul vonzó”, míg a harmadikról: „nem tudta élvezni a bűnt”.⁵

A haszonelvű irodalomértők szemében alacsony árnak tetszik ma már Csáth élete és halála, hiszen a Rossz és a Rút irodalmi

² Klossovski, Pierre: *Sade, mon prochain*, idézi: Bataille, i. m. 134.

³ I. m. 142.

⁴ De Sade: *Correspondence*, 182, idézi: Bataille, i. m. 128.

⁵ Csáth Géza: *Napló*. Babits, Szekszárd, 1989.

megjelenítésében nemcsak a legmodernebbek, a világirodalom legnagyobb írói között is számon kell tartanunk őt. Emily Brontë, Baudelaire, Lautreamont örököse ő, Kafka kortársa, és korunk, a Gonoszt hallatlan szuggesztivitással megjelenítő szerzők előfutára. A sok lehetséges név közül ötletszerűen csak hármat említek, a legpregnansabb Genet-et, a francia irodalom hatását művébe olvasztó kolumbiai Mutist és a magyar Krasznahorkai László *Állatvanbenn* című, a Magvetőnél tavaly megjelent novellaváltozat-füzétét.

A *varázsló kertjének* korpusza – játsszunk el itt a szó magyar fordításának lehetőségével – maga a kitárulkozó (női) test. Balsejtelmeket ébresztő, de ugyanakkor nosztalgikus mestermunka, a kamaszkor édenét harsány színekkel festő novella, ha tetszik, zenei kompozíció. Lábtól a fej felé halad a szerző – a festő és komponista. A bevezető *allegro* tétel után a terjedelmesebb, középső rész, a *lento* következik, a *Kert* részletes leírása, majd pedig a sietős *presto*.

Az első rész, a rövid bevezetés. A pályaudvarra érkező Vass fiúk és barátaik az állomástól gyalogszerrel, sietve indulnak a *varázsló kertje* felé. Elhagyják Szabadka főutcáját és főterét. Útjukba esik a templom, ahol volt hittantanárunk könyve olvasásába mélyed, de nincs idejük beszélgetésre, köszöntésükre a pap is csak barátságosan odainteget nekik. Vak utcába torkollik a fiúk útja. Az eddig sosem látott utcán a padokon és székeken öreg emberek és bánatos arcú, sápadt asszonyok ülnek. Apró leánykák söprik és öntözik a földet.

Második rész. A fiúk megállapodnak az utolsó háznál. A ház az utcáról nem látszik. Csak a festetlen, magas, egymáshoz szorosan illeszkedő deszkák résein belesve tárul elébük – és élénk – a vágyott/tiltott Kert. Így érkezünk – alig egyoldalas bevezetés után – a novella eleven, legrészletesebben tárgyalt, lüktető szívéhez. „Sajátos növényvilág tenyésztett itt. Hosszú szárú, kürt alakú virágok, amelyeknek szirmai mintha fekete bársonyból volnának. A sarokban liliombokor, óriási kelyhű fehér liliomokkal megrakodva. Mindenütt elszórva alacsony, vékony szárú, fehér virágok, melyeknek egy szirma, csak egy szirma gyenge piros színű volt. Úgy tetszett, hogy ezek bocsátják azt az ismeretlen édes illatot, amelyet szagolva az ember azt hiszi, elakad a lélegzete. A kert közepén egy csomó bíborpiros virág terpeszkedett. Húsos selymes fényű szirmaik hosszan lógtak le egészen a magasra nőtt haragoszöld színű fűbe.” A leírásban szó esik még a nőszirmos lila virágairól, a bódító szagról, a szivárvány minden színében megtalálható szirmokról, húsról és kehelyről. Nem hiszem, hogy bizonygatnunk kellene, minek a jelképe a Kert.

A keresztény Klossovski *Sade, a felebarátom* című könyvében a szerző véget nem érő regényeiről azt írja, hogy „inkább ájtatos könyvekre hasonlítanak”, s az író módszere a szerzetes módszere, aki lelkét kitárja a titokra, amely „nem kevésbé mély és »isteni«, mint a teológia titka”.⁶ Csáthnál a szakralitás tárgyai közé sorolható *kehely* – ahogyan a *Napló*ban sűrűn előforduló *áldozás* kifejezés is – blaszfémiába illő, szerepeltetése módfelett beszédes. A templomnak mint

6 Idézi: Bataille, i. m. 136.

a kisváros megkerülhetetlen tájékozódási pontjának említése kézenfekvő. A padon üldögélő, könyvébe mélyedő pap szerepeltetése már gyanús – volna –, ha nem válna világossá hamarosan a deszakralizáció írói szándéka. A templomtorony és a templompadlás a bűntény folyamatának kevésbé indokolt helyszínéként szerepel a továbbiakban is.⁷

A Varázsló rabszolgái, a rablók földalatti utakon mennek rabolni a Városba. A templompadláson bukkannak föl, a toronykötélen ereszkednek alá. Kis csákányaikkal pár pillanat alatt felkapaszkodnak az emeletes házak ablakán. Senki, aki a házban lakik, nem veszi észre őket. Amikor mindenki lefekszik, akkor kibújnak, levágják a gyerekek fejét, és törüket ott hagyják az apák szívében. „Mintha valami régi, elfeledett verset mondott volna a két fiú, úgy mondták el a varázsló barlangjának titkait. Ez alatt folyton néztük a kertet” – írja Csáth. Amikor hajnalodik, a varázsló lefekszik a kertbe. „És akkor minden virág lánnyá változik... Ő pedig hempereg a virágok között.”

A nőikkel – mint Csáth világának eminens szereplőivel, másrészt legfőbb problematikájával – kapcsolatosan szívesen idézem Cioran másik passzusát is. „Gyakran gondolok azokra az anarchistákra – írja a filozófus *Könnyek és szentek* című művében⁸ –, akik a merénylet előtt nőkkel zárkoznak be a szobáikba, hogy orgiába fúljon minden kötődés, az utolsó lelkiismeret-furdalások is... A nőgyűlölők, filozófusok és tudósok... az ösztönök pretextusának szintjére alacsonyították le a nőt... amikor éppen nem haszontalan kicsapongásra szánták.” Csáth novelláira vonatkoztatva érvényesnek tetszik a román-francia szerző azon megjegyzése is, mely szerint „a nőkkel való leszámolás az élettel való kapcsolat felszámolását jelenti egyúttal”.⁹

Bármilyen csábító volna, nem tehetem meg, hogy Csáth élettörténete és írásai közös patológiai háttéréről beszéljek, hiszen nem vagyok szakember. Olvasójaként azonban biztosan állíthatom, hogy hallatlan szigorúsággal nemcsak a nők, az anyaság tiszteletét, a gyerekek ártatlanságát kérdőjelezi meg, lásd az *Anyagyilkosság* még morfium szedése előtti remekét, vagy a *Béka*, a *Fekete csönd* című írást, a *Varázsló kertjében* megdönti a harmadik tabut is, amikor a liturgia szavait a feketemise szókincseként használja. A sátáni tettek szakralitásában hívő modern irodalmi hősök közé sorolható nem egy figurája. Az első lépéseket teszi meg azon az úton, amelyen mindennapjaink hősei már tétovázás nélkül haladnak. Ők a negatív szakralitásból – bűnük révén – már a szentség közeli tartományba lépnek. Tetteik túllépik a földi megítélhetőség határát. A Kert ura, a Varázsló láthatatlan – ahogyan a hívők szerint maga Isten is. Nincs jelen a világban, de ő mozgatja a világot. A templom, a kehely, a pap – hallgatólagos jóváhagyása – a Gonosz terveinek szolgálatában áll.

⁷ „Azzal a szándékkal, hogy még jobban megbotránkoztasson bennünket, [...] arra vetemedett, hogy Szentségnek keresztelje e szent fogalmak démoni és körmönfont perverziónját.” (Jean-Paul Sartre: *Saint Genet*, idézi: Bataille, i. m., 227.).

⁸ Cioran, E. M.: *Könnyek és szentek*. Szerk.: Csáki Márton. Qadmon, Budapest, 2010, 195. Karácsonyi Zsolt fordítása.

⁹ Uo.

Harmadik rész. Csáth a novella záró szakaszára, a korpusz (a test) varászából való kibontakozásra alig fél oldalt szán. A ráció közbelépése, a fej figyelmeztetése vet véget az érzékek bódult gyönyörének. Az egyik Vass fiú hirtelen az órájára néz. „Huszonöt perc múlva indul a vonatunk – mondja –, és könnyen felsóhajt. Mennünk kell, válaszol a másik. Az utcában csend volt, mint a temetőben” – írja Csáth. Visszaújtjukon ismét a templom mellett sietnek el. Egy kútnál három szolgálólány húzza a vizet. A test gyönyörét idézve egy pillanatra lassul az ütem. A lányok jókedvűek és csinosak. A két fiú rájuk nevet. *Mosolyogva* búcsúznak, és könnyedén szállnak fel a kocsira. Egyetlen akkordot zendítve meg, ekkor harsan fel a *tus*: a „kocsis a lovak közé” csap. A fiúk „elrobognak a villanyfényes főutca felé”.

Nem akarom bizonygatni, mennyire vészterhes ez a – látszólag megnyugtató – mosolygós befejezés. Bár az író még azt is megjegyzi, hogy „a varázsló virágainak nyomasztó illata lassan elszállt a mellükről”, a búcsú leírásába iktatott kútjelenet, az alig két mondatnyi megtorpanás azonban bizonyossá teszi, hogy a két jólnevelt fiú, akiknek finomságát otromba kamasztársaik hajdan sem győzték csodálni, akik iránt még tanáraik is tiszteletet éreztek, visszatér, visszatérhet a helyszínre, „amikor mindenki lefekszik”. A kút, a szomjat oltó víz, amely ősidóktól, az álomtól a népköltészetig a beteljesülő szerelem jelképe itt jelentését veszti. A Vass testvérpár sosem volt ártatlan – régről ismerjük már őket. Tudjuk, hogy gyerekkorukat a gyilkosoknak otthont nyújtó Kert bűvöletében éltek. Valószínűleg ők a fiatal-felnőtt Witmannok, akik gyerekkori tapasztalatból tudják a bűn élvezetét. A bűn elkövetésének ismétlődő jellegét, mármint hogy visszaesőként általában azt követjük el, amit gondolatban már megfogalmaztunk, Dosztojevszkij, Camus vagy Pilinszky szövegeiből ismerjük. Csáth Géza novellái azonban velük egy időben vagy őket megelőzően bizonyítják a feltevés igazságát. A Vass fiúk megszerették a bűnt. „Próbáltak olyan elvet találni – hogy Bataille a rossz filozófusaira tett megjegyzését Csáth ifjú hőseire igazítsam –, mely elveszi cselekedeteik kárhozatos jellegét.”¹⁰

Mivel *semmi sem idegen tőlünk, ami emberi*, módunk van rá, hogy belenézünk a kifogástalanul csiszolt novella-tükörbe. Ha tekintetünket lekapjuk róla, ha eltávozzuk a tükröt, lemondunk a lehetséges magyarázatról, s ezzel a Csáth-életmű nyújtotta katarzis lehetőségéről.

10 „A tettekben [...] épp a kárhozatos jelleget keresik.” (Bataille, i. m. 129.)